

การเปรียบเทียบเชิงตั้งฉากในการวิเคราะห์ ความแปรปรวนแบบทางเดียว

สมเกียรติ เกตุเอี่ยม*

ในการวิเคราะห์ความแปรปรวน (analysis of variance) ของการทดลองปัจจัยเดียว (single factor experiment) และมีการแจกแจงทางเดียว (one way classification) นั้นเป็นการทดสอบโดยใช้ตัวสถิติ F - test (overall F - test) โดยการตั้งสมมติฐานว่า ผลอันเกิดจากทรีทเมนต์ (Treatment) ทั้งหมดมีค่าไม่แตกต่างกัน ซึ่งก็คือค่าเฉลี่ยของประชากร โดยการตั้งสมมติฐานว่า

$$H_0 : \mu_i = \mu_j ; \text{ ทุกๆ } i \neq j$$
$$H_1 : \mu_i \neq \mu_j ; \text{ ทุกๆ } i \neq j$$

สมมติฐานข้างต้นอาจจะเป็นการทดสอบผลกระทบของแต่ละทรีทเมนต์ (treatment effect) โดยการตั้งสมมติฐานว่า

$$H_0 : \beta_i = \beta_j ; \text{ ทุกๆ } i \neq j$$
$$H_1 : \beta_i \neq \beta_j ; \text{ ทุกๆ } i \neq j$$

โดยเรานิยาม(define) ว่า $\beta_i = \mu_i - \mu$ ในรูปแบบ (model) ของ $Y_{ij} = \mu + \beta_j + \epsilon_{ij}$

เมื่อ	Y_{ij}	คือ ค่าสังเกตที่หน่วยทดลองที่ i ทรีทเมนต์ที่ j
	β_j	คือ ผลกระทบของทรีทเมนต์ที่ j
	ϵ_{ij}	คือ ความคลาดเคลื่อน (error) ของหน่วยทดลองที่ i ทรีทเมนต์ j

เมื่อทำการทดสอบว่าค่าเฉลี่ยของทรีทเมนต์ทั้ง r ทรีทเมนต์ (สมมติว่ามี r ทรีทเมนต์) แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติหรือไม่ (โดยใช้ F-test) ถ้าผลการทดสอบปรากฏว่าความแตกต่างของค่าเฉลี่ยของทรีทเมนต์ไม่มีนัยสำคัญทางสถิติ หรือ ยอมรับสมมติฐานหลัก (accept H_0) แสดงว่าค่าเฉลี่ยของทรีทเมนต์ทั้ง r ทรีทเมนต์ไม่แตกต่างกัน หรืออิทธิพลของทรีทเมนต์เป็นศูนย์ (ทรีทเมนต์แต่ละทรีทเมนต์มีอิทธิพลต่อหน่วยทดลองไม่แตกต่างกัน) ผู้ทดลองจะยุติการทดสอบเพียงแค่นี้แล้วสรุปผล แต่ถ้าผลการทดลองปรากฏว่า ความแตกต่างของค่าเฉลี่ย

* ผู้ช่วยศาสตราจารย์, ภาควิชาคณิตศาสตร์ คณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ

ของ ทรีทเมนต์มีนัยสำคัญทางสถิติหรือปฏิเสธสมมติฐานหลัก (reject H_0) แสดงว่ามีทรีทเมนต์อย่างน้อย 2 ทรีทเมนต์ที่มีค่าเฉลี่ยแตกต่างกัน แต่ไม่สามารถสรุปได้ว่าเป็นความแตกต่างของทรีทเมนต์ใด จึงต้องมีการทดสอบต่อไปเพื่อสรุปว่าค่าเฉลี่ยของทรีทเมนต์คู่ใดบ้างที่แตกต่างกันและค่าเฉลี่ยของทรีทเมนต์คู่ใดบ้างที่ไม่แตกต่างกัน การเปรียบเทียบดังกล่าวโดยทั่วไปจะมี 2 เทคนิค คือ

1. การเปรียบเทียบภายหลัง (Posterior tests หรือ post-hoc comparisons) เป็นการเปรียบเทียบค่าเฉลี่ยของทรีทเมนต์เป็นคู่ๆ ซึ่งเทคนิคนี้จะใช้หลังจากทดสอบสมมติฐาน แล้วปฏิเสธ H_0 ซึ่งได้แก่เทคนิคของ Duncan, LSD, Tukey เป็นต้น

2. การเปรียบเทียบแบบวางแผน (Planned comparisons หรือ Prior test) เป็นการเปรียบเทียบค่าเฉลี่ยของทรีทเมนต์ที่มีการกำหนดไว้ล่วงหน้าก่อนการทดลองและเทคนิคที่มีประสิทธิภาพได้แก่ เทคนิคแบบ orthogonal contrast ซึ่งในที่นี้เราจะกล่าวถึงเฉพาะ orthogonal contrast เท่านั้น

ถ้าให้ T_j คือ ผลรวมทั้งหมดของทรีทเมนต์ที่ j
 μ_j คือ ค่าเฉลี่ยของทรีทเมนต์ที่ j
 และ n คือ ขนาดตัวอย่างในแต่ละทรีทเมนต์

สำหรับการทดสอบในการวิเคราะห์ความแปรปรวนทางเดียวในกรณีที่มี 2 ประชากรเราตั้งสมมติฐานว่า

$$H_0 : \mu_1 = \mu_2$$

$$H_1 : \mu_1 \neq \mu_2$$

และสามารถจะเขียนในรูปผลรวมเชิงเส้น (linear combination) ได้ดังนี้

$$L = \mu_1 - \mu_2$$

ส่วนสมการการประมาณเขียนได้เป็น

$$\hat{L} = c_1 \bar{x}_{.1} + c_2 \bar{x}_{.2}$$

และการทดสอบเราใช้ F - test ทดสอบสมมติฐานโดยที่

$$F = \frac{(\hat{L} - L)^2}{MSE \sum_{j=1}^r \frac{c_j^2}{n_j}}$$

ในกรณีที่ $n_j = n$ สามารถเขียนได้ใหม่ได้เป็น

$$F = \frac{(\sum_{j=1}^r c_j T_j)^2}{MSE (n \sum_{j=1}^r c_j^2)}$$

เมื่อ c_j คือสัมประสิทธิ์ของ T_j

MSE คือค่าเฉลี่ยกำลังสองของความคลาดเคลื่อน (mean square of error)
ถ้าให้

$$D^2 = \frac{(\sum_{j=1}^r c_j T_j)^2}{n \sum_{j=1}^r c_j^2}$$

จะเห็นว่าเซตของ D^2 จะเป็นผลรวมเชิงเส้นของผลรวมกำลังสองของทรีทเมนต์ (sum square of treatment : SSTR) ซึ่งมี d.f = $r - 1$ โดย $SSTR = D_1^2 + D_2^2 + D_3^2 + \dots + D_{r-1}^2$

นั่นคือถ้า $L_1, L_2, L_3, \dots, L_{r-1}$ เป็น $r - 1$ mutually orthogonal contrasts และทุกเทอมเท่ากับ 0 ดังนั้น D^2 จะเกี่ยวข้องกับ $L_1, L_2, L_3, \dots, L_{r-1}$ ตัวอย่างเช่น เรามีทรีทเมนต์เท่ากับ 4 ทรีทเมนต์ เราอาจทดสอบว่า

$$\begin{aligned} H_0 : \mu_1 &= \mu_2 & \text{หรือ} & \mu_1 - \mu_2 = 0 \\ H_1 : \mu_1 &\neq \mu_2 \\ H_0' : \mu_3 &= \mu_4 & \text{หรือ} & \mu_3 - \mu_4 = 0 \\ H_1' : \mu_3 &\neq \mu_4 \\ H_0'' : \mu_1 + \mu_2 - \mu_3 - \mu_4 &= 0 \\ H_1'' : \mu_1 + \mu_2 - \mu_3 - \mu_4 &\neq 0 \end{aligned}$$

ดังนั้นจะได้ $L_1 = \mu_1 - \mu_2$, $L_2 = \mu_3 - \mu_4$ และ $L_3 = \mu_1 + \mu_2 - \mu_3 - \mu_4$
เป็น mutually orthogonal contrast ซึ่ง D^2 คือ

$$\begin{aligned} D_1^2 &= \frac{(T_1 - T_2)^2}{2n} \\ D_2^2 &= \frac{(T_3 - T_4)^2}{2n} \\ D_3^2 &= \frac{(T_1 + T_2 - T_3 - T_4)^2}{4n} \end{aligned}$$

จากตัวอย่างข้างต้นเราสามารถตั้งสมมติฐานได้อีกแบบดังนี้

$$\begin{aligned} H_0 &: T_1 = T_2 \\ H_1 &: T_1 \neq T_2 \\ H'_0 &: T_3 = T_4 \\ H'_1 &: T_3 \neq T_4 \\ H''_0 &: T_1 + T_2 = T_3 + T_4 \\ H''_1 &: T_1 + T_2 \neq T_3 + T_4 \end{aligned}$$

การเปรียบเทียบระหว่างคู่ที่จะเรียกว่าเป็นการเปรียบเทียบแบบ contrast หมายความว่า การเปรียบเทียบแต่ละชุดเป็นอิสระต่อกัน กล่าวคือ จะไม่มีการเปรียบเทียบชุดใดชุดหนึ่งเข้าไปรวมอยู่ในการเปรียบเทียบชุดอื่น ตามตัวอย่างข้างต้นจะเป็นแบบ contrast 3 ชุด ซึ่งเป็นอิสระต่อกันและการเปรียบเทียบดังกล่าวมีลักษณะเป็นผลรวมเชิงเส้นของทรีทเมนต์และผลรวมของสัมประสิทธิ์เป็น 0

นิยามที่ 1 ฟังก์ชันเชิงเส้นใด ๆ เช่น $L_i = c_{i1}\mu_1 + c_{i2}\mu_2 + c_{i3}\mu_3 + \dots + c_{ir}\mu_r$ จะเรียกว่าเป็น contrast ระหว่างค่าเฉลี่ย (μ) ถ้า $c_{i1} + c_{i2} + c_{i3} + \dots + c_{ir} = 0$

นิยามที่ 2 contrast L_1 และ L_2 จะเป็น orthogonal contrasts ถ้า $c_{11}c_{21} + c_{12}c_{22} + \dots + c_{1r}c_{2r} = 0$

ตัวอย่างเช่น การทดลองที่มี 4 ทรีทเมนต์ ($d.f. = 3$) เราสามารถจัด contrast ได้ 3 ชุดคือ

ชุดที่ 1 : $L_1 = \mu_1 - \mu_4$ เป็นการเปรียบเทียบค่าเฉลี่ยของทรีทเมนต์ที่ 1 และ 4

ชุดที่ 2 : $L_2 = \mu_2 - \mu_3$ เป็นการเปรียบเทียบค่าเฉลี่ยของทรีทเมนต์ที่ 2 และ 3

ชุดที่ 3 : $L_3 = \mu_1 - \mu_2 - \mu_3 + \mu_4$ เป็นการเปรียบเทียบค่าเฉลี่ยของทรีทเมนต์ที่ 1 และ 4 กับค่าเฉลี่ยของทรีทเมนต์ที่ 2 และ 3

แต่ละ contrast จะมีสัมประสิทธิ์ดังตารางต่อไปนี้

	μ_1	μ_2	μ_3	μ_4	ผลรวมของสัมประสิทธิ์
L_1	+1	0	0	-1	$(+1)+0+0+(-1) = 0$
L_2	0	+1	-1	0	$0+(+1)+(-1)+0 = 0$
L_3	+1	-1	-1	+1	$(+1)+(-1)+(-1)+(+1) = 0$

L_1 และ L_2 เป็น orthogonal กัน เพราะว่า $(+1)(0)+(0)(+1)+(0)(-1)+(-1)(0) = 0$

L_1 และ L_3 เป็น orthogonal กัน เพราะว่า $(+1)(+1)+(0)(-1)+(0)(-1)+(-1)(+1) = 0$

L_2 และ L_3 เป็น orthogonal กัน เพราะว่า $(0)(+1) + (+1)(-1)+(-1)(-1)+(0)(+1) = 0$

จะเห็นว่า L_1, L_2, L_3 ต่างก็ตั้งฉากซึ่งกันและกัน (mutually orthogonal contrasts)

นิยามที่ 3 ถ้า $L_i = c_{i1}\mu_1 + c_{i2}\mu_2 + c_{i3}\mu_3 + \dots + c_{ir}\mu_r$ แล้วผลรวมกำลังสองของ L_i คือ

$$SSL_i = \frac{L_i^2}{n \sum_{j=1}^r c_{ij}^2}$$

จะเป็นส่วนประกอบหนึ่ง (a component) ของผลรวมกำลังสองของทรีทเมนต์ ($SSTr$) โดยมี $d.f. = 1$

ทฤษฎีของ orthogonal contrasts

ถ้า L_1, L_2, L_3, L_{r-1} เป็น mutually orthogonal contrasts ของ Treatment total ผลรวมกำลังสองของ L_i ($i = 1, 2, 3, \dots, r-1$) ย่อมเท่ากับผลรวมกำลังสองของทรีทเมนต์ ($SSTr$) นั่นคือ

$$\sum_{j=1}^r \frac{T_j^2}{n} - \frac{T_{..}^2}{N} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^{r-1} \left[\frac{L_i^2}{\sum_{j=1}^r c_{ij}^2} \right]$$

การพิสูจน์

กำหนดให้	r	คือจำนวนทรีทเมนต์ (จะได้จำนวน contrasts $r-1$ ชุด)
	n	คือขนาดตัวอย่างในแต่ละทรีทเมนต์
	T_j	คือผลรวมทั้งหมดของทรีทเมนต์ที่ j ; $j = 1, 2, 3, \dots, r$
	$T_{..}$	คือผลรวมทั้งหมด

จากตารางคำนวณใน one - way ANOVA

$$SSTr = \sum_{j=1}^r \frac{T_j^2}{n} - \frac{T_{..}^2}{N}$$

ให้ contrasts k คือ $L_k = \sum_{j=1}^r c_{kj} T_j$ โดยที่ $\sum_{j=1}^r c_{kj} = 0$

ให้ contrasts a คือ $L_a = \sum_{j=1}^r c_{aj} T_j$ โดยที่ $\sum_{j=1}^r c_{aj} = 0$

ถ้า L_k และ L_a จะเป็น mutually orthogonal contrasts หมายความว่า L_k ตั้งฉาก L_a ก็ต่อเมื่อ

$$\sum_{j=1}^r c_{kj} c_{aj} = 0$$

ดังนั้นถ้าให้ $L_i (i = 1, 2, 3, \dots, r-1)$ เป็น contrasts ใด ๆ ของ r ทรีทเมนต์ เราจะพิสูจน์ให้เห็นว่า

$$\sum_{j=1}^r \frac{T_j^2}{n} - \frac{T_{..}^2}{N} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^{r-1} \left[\frac{L_i^2}{\sum_{j=1}^r c_{ij}^2} \right]$$

หรือ $SSTr =$ ผลรวมของ SSL_i เมื่อ L_i คือ contrast

ขั้นตอนการพิสูจน์

ให้ $Z_r = \sum_{j=1}^r T_j =$ ผลรวมของ Treatment total = $T_{..}$ โดยการแปลง (transformation)

$L_k \rightarrow W_k$ และ $L_a \rightarrow W_a$

โดยให้ $W_k = \frac{L_k}{\sqrt{\sum_{j=1}^r c_{kj}^2}} = \sum_{j=1}^r b_{kj} T_j$ เมื่อ $b_{kj} = \frac{c_{kj}}{\sqrt{\sum_{j=1}^r c_{kj}^2}}$

และ $W_a = \frac{L_a}{\sqrt{\sum_{j=1}^r c_{aj}^2}} = \sum_{j=1}^r b_{aj} T_j$ เมื่อ $b_{aj} = \frac{c_{aj}}{\sqrt{\sum_{j=1}^r c_{aj}^2}}$

จะได้ W_k และ W_a ต่างก็เป็น mutually orthogonal contrasts เพราะ

$$\sum_{j=1}^r b_{kj} = 0, \sum_{j=1}^r b_{aj} = 0 \quad \text{และ} \quad \sum_{j=1}^r b_{kj} b_{aj} = 0$$

ให้ $W_r = \frac{Z_r}{\sqrt{r}} = \frac{T_{..}}{\sqrt{r}}$

พิจารณาเมทริกซ์ $\underline{W} = \underline{BT}$ จะได้ว่า

$$\begin{bmatrix} W_1 \\ W_2 \\ W_3 \\ \vdots \\ W_{r-1} \\ W_r \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} b_{11} & b_{12} & \dots & b_{1r} \\ b_{21} & b_{22} & \dots & b_{2r} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ b_{r-1,1} & b_{r-1,2} & \dots & b_{r-1,r} \\ \frac{1}{\sqrt{r}} & \frac{1}{\sqrt{r}} & \dots & \frac{1}{\sqrt{r}} \end{bmatrix} \begin{bmatrix} T_1 \\ T_2 \\ T_3 \\ \vdots \\ T_{r-1} \\ T_r \end{bmatrix}$$

การเปรียบเทียบเชิงตั้งฉากในการวิเคราะห์
ความแปรปรวนแบบทางเดียว

69

วารสารปริชาต ปีที่ 17 ฉบับที่ 1
เมษายน - กันยายน 2547

จะได้ B เป็น orthogonal matrix เมื่อ $\underline{B}^{-1} = \underline{B}'$ หรือ $\underline{B} \underline{B}' = I = \underline{B}' \underline{B}$ จากข้างต้น

จะได้ $b_{kj} = \frac{c_{kj}}{\sqrt{\sum_{j=1}^r c_{kj}^2}}$ ยกกำลังสองได้ $b_{kj}^2 = \frac{c_{kj}^2}{\sum_{j=1}^r c_{kj}^2}$

หาผลรวม

$$\sum_{j=1}^r b_{kj}^2 = \sum_{j=1}^r \frac{c_{kj}^2}{\sum_{j=1}^r c_{kj}^2} = \frac{\sum_{j=1}^r c_{kj}^2}{\sum_{j=1}^r c_{kj}^2} = 1$$

เช่นเดียวกัน b_{aj} จะได้ว่า $b_{aj}^2 = \frac{c_{aj}^2}{\sum_{j=1}^r c_{aj}^2}$ และ $\sum_{j=1}^r b_{aj}^2 = 1$ และ

$$\sum_{j=1}^r b_{kj} b_{aj} = \frac{\sum_{j=1}^r c_{kj} c_{aj}}{\sqrt{(\sum_{j=1}^r c_{kj}^2)(\sum_{j=1}^r c_{aj}^2)}} = 0$$

ดังนั้นจะได้

$$\underline{B} \underline{B}' = \begin{bmatrix} b_{11} & b_{12} & \dots & b_{1r} \\ b_{21} & b_{22} & \dots & b_{2r} \\ \vdots & \vdots & \dots & \vdots \\ b_{r-1,1} & b_{r-1,2} & \dots & b_{r-1,r} \\ \frac{1}{\sqrt{r}} & \frac{1}{\sqrt{r}} & \dots & \frac{1}{\sqrt{r}} \end{bmatrix} \begin{bmatrix} b_{11} & b_{21} & \dots & b_{r-1,1} & \frac{1}{\sqrt{r}} \\ b_{12} & b_{22} & \dots & b_{r-1,2} & \frac{1}{\sqrt{r}} \\ \vdots & \vdots & \dots & \vdots & \vdots \\ b_{1,r-1} & b_{2,r-1} & \dots & b_{r-1,r-1} & \frac{1}{\sqrt{r}} \\ b_{1,r} & b_{2,r} & \dots & b_{r-1,r} & \frac{1}{\sqrt{r}} \end{bmatrix}$$

นั่นคือ

$$\underline{B} \underline{B}' = \begin{bmatrix} 1 & 0 & 0 & \dots & 0 \\ 0 & 1 & 0 & \dots & 0 \\ 0 & 0 & 1 & \dots & 0 \\ \vdots & \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ 0 & 0 & 0 & \dots & 1 \end{bmatrix} = I$$

$\therefore \underline{B} \underline{B}' = \underline{B}' \underline{B} = I$ และ $\underline{B} \underline{B}' \underline{B} \underline{B}' = I$ จะได้ B เป็น orthogonal matrix

หนึ่ง โดยจะเป็นคนสัญชาติประเทศนั้นหรือไม่ก็ตาม เดินทางไปสถานที่อันภายในประเทศนั้นเป็นเวลาไม่น้อยกว่า 24 ชั่วโมง หรือหนึ่งคืน โดยมีวัตถุประสงค์อื่น ๆ ที่ไม่ใช่กิจกรรมที่เป็นรายได้ เช่นอาจเดินทางเพื่อพักผ่อน สุขภาพ การศึกษา และการกีฬา(ศรัณยา วรากุลวิทย์ 2546 : 4)

ในปัจจุบันได้มีการจัดให้การท่องเที่ยวเป็นกิจกรรมหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับการแสวงหาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ ดังนั้นจึงเกิดคำว่า “อุตสาหกรรมการท่องเที่ยว” (Tourism Industry) ขึ้น ซึ่งโดยรวมแล้วจะหมายถึงกลุ่มกิจกรรม ใดๆ ในสังคมที่ให้ผลผลิตและบริการ ซึ่งอำนวยความสะดวกการของนักท่องเที่ยว (สมบัติ กาญจนกิจ 2544 : 5) กลุ่มกิจกรรมดังกล่าวจะเกี่ยวข้องกับอุตสาหกรรมบริการที่เกี่ยวข้องกับธุรกิจหลายประเภท เช่น ธุรกิจด้านการขนส่ง ธุรกิจที่พักและโรงแรม ธุรกิจร้านอาหารภัตตาคาร ธุรกิจนันทนาการ นอกจากนี้ยังเกี่ยวข้องกับการผลิตสินค้าเกษตรกรรม และอุตสาหกรรม ความสวยงามตามธรรมชาติ ศิลปกรรม โบราณสถาน ขนบธรรมเนียม ประเพณี ฯลฯ (วินิจ วีรยางกูร 2532 : 3) ส่วนความหมายตามพระราชบัญญัติการท่องเที่ยวประเทศไทย พ.ศ. 2522 ได้ให้คำจำกัดความว่า คือ อุตสาหกรรมที่จัดให้มีหรือให้บริการเกี่ยวกับการท่องเที่ยว ทั้งภายในและภายนอกราชอาณาจักรโดยมีค่าตอบแทน ซึ่งรวมไปถึงธุรกิจนำเที่ยว ธุรกิจโรงแรม ธุรกิจภัตตาคาร สถานบริการ ธุรกิจขายของที่ระลึกหรือสินค้าที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว ธุรกิจการกีฬาเพื่อการท่องเที่ยว การดำเนินนิทรรศการ ที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว ฯลฯ ดังนั้น อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวจึงมีความหมายครอบคลุมอุตสาหกรรมบริการที่มีการดำเนินงานขนาดใหญ่ประกอบด้วย ธุรกิจหลายประเภท มีหลักการบริหาร มีการวางแผน การจัดองค์การ การดำเนินงาน และประมวผล ซึ่งต้องใช้กลวิธีต่างๆ เข้ามาจัดการ (ศรัณยา วรากุลวิทย์ 2546 : 6)

องค์ประกอบสำคัญของการท่องเที่ยว คือ มัคคุเทศก์หรือผู้นำเที่ยว เพราะเป็นกลจักรหนึ่งที่ทำให้การท่องเที่ยวดำเนินไปอย่างราบรื่น และยังเป็นผู้ที่ทำให้ทรัพยากรการท่องเที่ยวที่มีอยู่หลากหลายนั้นมีชีวิตชีวา ดังนั้น อาชีพมัคคุเทศก์จึงต้องอาศัยบุคคลที่มีคุณสมบัติเฉพาะตัว เช่น มีความรู้ความสามารถในการใช้ภาษาที่หลากหลาย มีความรู้ในเรื่องราวของข้อมูลต่างๆ มีทักษะในการนำเสนอข้อมูล มีทักษะในการบริหารจัดการนำเที่ยว มีทักษะในการแก้ปัญหาเฉพาะหน้า มีบุคลิกภาพที่ดี มีความอดทนสูง มีจรรยาบรรณและจริยธรรม เป็นต้น ซึ่งบทบาทและความสำคัญดังกล่าวจึงทำให้ภาครัฐบาลเริ่มเข้ามาควบคุมคุณภาพของมัคคุเทศก์ขึ้น เช่น ในประเทศไทยได้มีการออกพระราชบัญญัติมัคคุเทศก์ตั้งแต่ พ.ศ. 2535 เป็นต้นมา (พลดา พันธุ์เพชร 2543 : 29) หน้าที่หลักของมัคคุเทศก์ นอกจากจะเป็นผู้นำเที่ยวที่ดีแล้ว มัคคุเทศก์ยังต้องเป็นผู้มีความรอบรู้ในข้อมูลในสถานที่ท่องเที่ยวตามรายการที่จัดขึ้น และมีความสามารถในการปฏิบัติงานตามขั้นตอนได้เป็นอย่างดี มีจรรยาบรรณและจริยธรรม มีคุณธรรมและมารยาทสูง เพราะในทางปฏิบัติแล้วมัคคุเทศก์เป็นผู้ที่ใกล้ชิดกับนักท่องเที่ยวมากที่สุด เป็นผู้ที่นักท่องเที่ยวให้ความไว้วางใจ ดังนั้นการท่องเที่ยวจะมีความประทับใจหรือไม่จึงขึ้นอยู่กับการจัดรูปแบบและหลักในการนำเที่ยวของมัคคุเทศก์ ซึ่งหากเป็นไปตามเป้าหมายแล้ว ก็จะทำให้นักท่องเที่ยวได้รับประโยชน์จากการท่องเที่ยวจนเกิดความประทับใจ ฟังพอใจต่อการท่องเที่ยวในประเทศนั้น โดยสิ่งสำคัญที่สุดก็คือทำให้เกิดภาพพจน์และความรู้สึกที่ดีต่อประเทศที่ไปเยือน

สำหรับการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ มัคคุเทศก์นับว่ามีบทบาทสำคัญไม่น้อยเพราะความมุ่งหวังของนักท่องเที่ยวก็คือ การได้รับข้อมูลต่างๆ อย่างถูกต้องและเป็นไปตามหลักวิชาการ ดังนั้นหากมัคคุเทศก์มีความรู้ด้านประวัติศาสตร์อยู่ในระดับดีและมีเทคนิคการนำเสนออย่างน่าสนใจแล้ว จะทำให้นักท่องเที่ยวเข้าใจถึงวิถีชีวิตความเป็นอยู่ วัฒนธรรม ประเพณี ประวัติความเป็นมาของผู้คนและสถานที่ จนเกิดความซาบซึ้งและอยากเดินทางมาท่องเที่ยวอีก มัคคุเทศก์จึงเปรียบเสมือนผู้เผยแพร่ชื่อเสียงให้กับประเทศชาติและยังเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมเอาไว้

การประยุกต์ใช้วิชาประวัติศาสตร์ (ประวัติศาสตร์ไทย) เพื่อการท่องเที่ยว

เนื้อหาของวิชาประวัติศาสตร์ไทย ส่วนใหญ่จะเกี่ยวข้องกับการพัฒนาการของดินแดนประเทศไทยในปัจจุบัน การก่อตัวของอาณาจักรของคนไทยตั้งแต่สมัยสุโขทัย อยุธยา และรัตนโกสินทร์ โดยศึกษาพัฒนาการตามช่วงเวลาและยุคสมัย สารของวิชาประวัติศาสตร์ไทยจึงเป็นข้อมูลสำคัญต่อการเข้าใจ สังคมและวัฒนธรรมของคนไทยที่มีมาแต่อดีต สำหรับการประยุกต์วิชาประวัติศาสตร์ไทยเพื่อการท่องเที่ยวนั้นอาจทำได้หลายรูปแบบ แต่ในที่นี้จะขอกกล่าวไว้ใน 2 ประเด็นหลัก ๆ คือ การประยุกต์ใช้วิชาประวัติศาสตร์ไทยในการพัฒนาการท่องเที่ยวกับการประยุกต์วิชาประวัติศาสตร์ไทยในการเรียนการสอนวิชาการท่องเที่ยว

1. การประยุกต์วิชาประวัติศาสตร์ไทยในการพัฒนาการท่องเที่ยว วิชาประวัติศาสตร์ไทยสามารถนำไปประยุกต์ใช้กับการท่องเที่ยวได้หลายประการในที่นี้จะขอกกล่าวไว้ใน 3 ประเด็นใหญ่ ๆ ก็คือ

ก. การประยุกต์วิธีการนำเสนอของวิชาประวัติศาสตร์ในการบรรยายการท่องเที่ยว สำหรับการประยุกต์ใช้วิธีการดังกล่าวนี้ จะอยู่บนพื้นฐานที่ว่า การนำเสนอสาระประวัติศาสตร์ไทยจะเน้นการอธิบายในลักษณะที่เป็นกระบวนการ กล่าวคือ มีจุดเริ่มต้นและคลี่คลายมาเป็นลำดับอย่างไรด้วยหลักการดังกล่าว มัคคุเทศก์สามารถนำมาใช้อธิบายหรือให้ข้อมูลแก่นักท่องเที่ยวได้ เช่น การอธิบายแหล่งโบราณสถานที่มีรูปแบบศิลปะของขอม ทวารวดี และของท้องถิ่นผสมผสานกันนั้น ควรอธิบายว่าเป็นเพราะสมัยโบราณภูมิภาคนั้น เคยเป็นแหล่งอารยธรรมของขอมและทวารวดีมาก่อน ต่อมาเมื่อคนไทยเข้ามาตั้งหลักแหล่งในภูมิภาคนี้จึงมีการสร้างสรรค์ศิลปะที่มีรูปแบบของตนเอง โดยประยุกต์ศิลปะของขอมและทวารวดีมาผสมผสานจนกลายเป็นเอกลักษณ์ของกลุ่มตนเอง การอธิบายในลักษณะของการเป็นกระบวนการดังกล่าวจะทำให้นักท่องเที่ยวเกิดความเข้าใจในแหล่งโบราณสถานนั้น ๆ จนเกิดความซาบซึ้งต่อมรดกทางวัฒนธรรมได้ดีกว่าการอธิบายในลักษณะที่เป็นเพียงการให้ข้อมูลแต่เพียงว่า แหล่งโบราณสถานนั้น คืออะไร ใครสร้าง และมีรูปแบบศิลปะอย่างไร

ข. การนำสาระทางประวัติศาสตร์ไทยมาวางแผนการท่องเที่ยว สำหรับสาระทางประวัติศาสตร์ที่จะนำมาวางแผนการท่องเที่ยว ที่เห็นได้ชัดเจนนก็คือ ในเรื่องการแบ่งยุคสมัยตามพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ไทย ซึ่งเริ่มต้นตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ สมัยเริ่มต้นประวัติศาสตร์ สมัยสุโขทัย อยุธยา และรัตนโกสินทร์ตามลำดับนั้น หากบริษัทนำเที่ยวและมัคคุเทศก์นำมาจัดรายการท่องเที่ยวตามพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เช่น วางแผนเส้นทางการท่องเที่ยว โดยเริ่มต้นจากแหล่งท่องเที่ยวในยุคก่อนประวัติศาสตร์มาสู่แหล่งท่องเที่ยวในสมัยต้นประวัติศาสตร์ สมัยสุโขทัย อยุธยา และรัตนโกสินทร์ตามลำดับ จะทำให้นักท่องเที่ยวที่เดินทางตามรายการที่วางแผนไว้มีความรู้และเข้าใจถึงความเป็นมาของดินแดนประเทศไทยนับแต่การก่อตัวของสังคมคนไทย การวางรากฐานทางอารยธรรมของคนไทย ว่ามีจุดเริ่มต้นและคลี่คลายมาเป็นลำดับอย่างไรได้ดีกว่าการเดินทางท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ที่บริษัทนำเที่ยวเน้นความสะดวกของเส้นทางท่องเที่ยวเป็นหลัก โดยเริ่มต้นจากกรุงเทพมหานครก่อน ต่อจากนั้นจึงเดินทางไปอยุธยา และสุโขทัย การจัดเส้นทางท่องเที่ยวดังกล่าว จะทำให้นักท่องเที่ยวไม่เข้าใจว่าแหล่งโบราณสถานต่างๆ ที่พาไปชมนั้นมีความเป็นมาตามลำดับเวลาทางประวัติศาสตร์อย่างไรและไม่สามารถอธิบายได้ว่า ทำไมรูปแบบโบราณสถานตามแหล่งท่องเที่ยวต่างๆ จึงมีทั้งแตกต่างกัน และมีทั้งรูปแบบที่เหมือนกัน มีการถ่ายทอดและพัฒนาการรูปแบบอย่างไร เป็นต้น

ค. สารของประวัติศาสตร์ไทยกับแนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยว กล่าวได้ว่าประเทศไทยนับเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ที่สำคัญแห่งหนึ่งในภูมิภาคนี้ เพราะมีแหล่งโบราณสถานและโบราณคดีอยู่มากมายทั่วประเทศ ทรัพยากรทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีเหล่านี้ ในปัจจุบันได้ถูกนำมาใช้ประโยชน์ในอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวอย่างแพร่หลาย และยังมีแนวโน้มว่าจะมีการนำส่วนที่เหลืออยู่ออกมาใช้อีก (สายันต์

ไพรัชญจักร 2546 : 9) การแสวงหาผลประโยชน์ทางอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวจากทรัพยากรทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีดังกล่าว หากเป็นไปตามแนวทางที่มุ่งเน้นผลประโยชน์ในเชิงธุรกิจการบริการมากเกินไปก็จะส่งผลเสียต่อแหล่งท่องเที่ยวในอนาคตได้ ดังนั้นจึงควรมีการวางแผนที่จะใช้ทรัพยากรเหล่านี้ให้เกิดประโยชน์สูงสุด ทั้งในแง่การอนุรักษ์และในแง่การท่องเที่ยวแบบยั่งยืน ด้วยแนวทางดังกล่าววิชาประวัติศาสตร์ไทยจะมีบทบาทค่อนข้างมาก กล่าวคือ เนื้อหาสาระของประวัติศาสตร์ไทยจะเป็นกลไกสำคัญในการปลูกฝังพฤติกรรมแก่บุคคลและสังคมให้เกิดสำนึกความรับผิดชอบต่อท้องถิ่น ต่อชุมชน ตลอดจนสร้างความภาคภูมิใจในสังคมและวัฒนธรรมของตนในทางหนึ่ง ดังนั้นหากมีการส่งเสริมให้ประชาชนในท้องถิ่น นักท่องเที่ยว นักเทศก์และผู้เกี่ยวข้อง เห็นความสำคัญของประวัติศาสตร์ไทยแล้วก็จะเป็แนวทางสำคัญต่อการพัฒนาการท่องเที่ยวในประเทศไทยได้อย่างยั่งยืน

2. การประยุกต์ประวัติศาสตร์ไทยในการสอนวิชาการท่องเที่ยววิชาประวัติศาสตร์ไทย สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการเรียนการสอนวิชาการท่องเที่ยว ทั้งในแง่เนื้อหาและวิธีการได้หลายอย่าง แต่ในที่นี้จะขอกล่าวไว้ใน 2 ประเด็น คือ การประยุกต์วิชาประวัติศาสตร์ไทยในรายวิชาที่เกี่ยวกับการท่องเที่ยว กับ แนวทางในการเรียนการสอนวิชาประวัติศาสตร์ไทยเพื่อการท่องเที่ยว

ก. การประยุกต์วิชาประวัติศาสตร์ไทยในรายวิชาที่เกี่ยวกับการท่องเที่ยว หลักสำคัญอย่างหนึ่งของวิชาประวัติศาสตร์ คือ การที่จะเข้าใจสิ่งใดได้อย่างแท้จริงนั้นทำได้โดยมองสิ่งนั้นในฐานะกระบวนการ หมายความว่า สิ่งนั้นเคยมีอดีตมาอย่างหนึ่ง และได้วิวัฒนาการมาเป็นสภาพอื่นตลอดเวลา จนปรากฏเป็นสิ่งที่เห็นได้ในขณะศึกษาในการจะเข้าใจสิ่งนั้นอย่างแท้จริงจึงจำเป็นต้องย้อนกลับไปศึกษา “ประวัติ” หรือพัฒนาการของสิ่งนั้นมาแต่ต้น (นิธิ เอียวศรีวงศ์ 2532 : 85) หลักการดังกล่าวของประวัติศาสตร์สามารถใช้ได้ผลในการศึกษาสิ่งต่างๆ เพราะความเป็นจริงแล้วทุกสิ่งทุกอย่างย่อมมีสภาพเป็นกระบวนการ ครูที่สอนวิชาการท่องเที่ยวจะสามารถประยุกต์เอาหลักการนี้ไปเป็นแนวอธิบายในการสอนได้เป็นอย่างดี เพราะจะทำให้นักเรียนเกิดความเข้าใจสิ่งที่ศึกษาได้อย่างกระจำเจขึ้น และยังเป็นการฝึกฝนให้นักเรียนสามารถสัมพันธ์สิ่งที่กำลังศึกษาเข้ากับสิ่งที่ได้ศึกษามาแล้วอีกด้วย นอกจากนี้หลักการสำคัญอีกอย่างของประวัติศาสตร์ ก็คือการพิจารณาสิ่งที่ศึกษาในบริบทของเวลาหรือยุคสมัยของมัน หลักการดังกล่าว จึงมีเป็นประโยชน์ต่อการสอนในรายวิชาการท่องเที่ยวเป็นอย่างยิ่ง ยกตัวอย่างในการอธิบายสาระของประวัติศาสตร์กิจการท่องเที่ยวและการโรงแรมในประเทศไทย จะเข้าใจได้ดีก็ต่อเมื่อใช้การอธิบายโดยพิจารณาจากยุคสมัยตามพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ ที่เริ่มตั้งแต่สมัยเปิดประเทศในช่วงรัชกาลที่ 4 ซึ่งมีอิทธิพลของชาติตะวันตกเป็นพลังผลักดันที่สำคัญ จนกระทั่งเมื่อถึงสมัยที่มีการใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ตั้งแต่ พ.ศ. 2503 ธุรกิจการท่องเที่ยวจะเริ่มเติบโตขึ้น เพราะเป็นแนวทางหนึ่งในการพัฒนาตามระบบทุนนิยมของประเทศ จนกระทั่ง พ.ศ. 2522 ธุรกิจการท่องเที่ยวก็ขยายตัวมากขึ้นตามลำดับจนมีการก่อตั้งองค์กรเกี่ยวกับการท่องเที่ยว เพื่อพัฒนาการท่องเที่ยวในประเทศจนกลายเป็นอุตสาหกรรมบริการในเวลาต่อมา ฯลฯ โดยในการอธิบาย ครูผู้สอนต้องหยิบยกเหตุการณ์ตลอดจนความสัมพันธ์ของเหตุการณ์ที่ส่งผลต่อพัฒนาการของอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวไทยให้ได้อย่างเป็นขั้นตอนด้วยมุมมองที่หลากหลาย การสอนด้วยหลักการของประวัติศาสตร์ดังกล่าว จะเป็นแนวทางหนึ่งที่ทำให้เนื้อหาบรรลุตามวัตถุประสงค์ และในขณะเดียวกันก็จะทำให้นักเรียนเข้าใจวิวัฒนาการท่องเที่ยวไทยว่ามีกระบวนการเริ่มต้นและคลี่คลายมาเป็นลำดับอย่างไรได้ดีกว่าการนำเสนอแต่เพียงข้อมูลตามลำดับเหตุการณ์ว่าเกิดอะไรขึ้นมาบ้าง

ข. แนวทางในการเรียนการสอนวิชาประวัติศาสตร์ไทยเพื่อการท่องเที่ยว ปัจจุบันมีสถาบันการศึกษาหลายแห่งที่เปิดสอนในรายวิชาประวัติศาสตร์เพื่อการท่องเที่ยว ซึ่งเท่าที่ผ่านมาการเรียนการสอนมักจะมีอุปสรรคอยู่พอสมควร โดยเฉพาะในแง่ของเนื้อหาและในแง่วิธีการเรียนการสอน สำหรับในแง่เนื้อหาถือเป็นการนำวิชา

ประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะประวัติศาสตร์ไทยมาสอนให้กับนักเรียนที่เรียนวิชาประวัติศาสตร์เพื่อการท่องเที่ยวนี้ ส่วนใหญ่ครูผู้สอน ยังคงมีการนำเสนอเนื้อหาสาระในรูปแบบที่ไม่แตกต่างจากการเรียนการสอนในรายวิชา ประวัติศาสตร์ไทยแต่เพียงอย่างเดียว กล่าวคือ ยังคงมุ่งเน้นไปที่การอธิบายเนื้อหาของประวัติศาสตร์เป็นหลักโดยขาด การประยุกต์หรือเชื่อมโยงเนื้อหาให้เข้ากับการจัดการท่องเที่ยวได้อย่างกลมกลืน สำหรับอุปสรรคในส่วนของ กิจกรรมการเรียนการสอนนั้น ครูผู้สอนก็ยังคงมีวิธีการนำเสนอที่ไม่แตกต่างจากการเรียนการสอนในรายวิชา ประวัติศาสตร์ไทยเช่นกัน คือยังคงเน้นไปที่การบรรยายผ่านสื่อต่างๆ ภายในห้องเรียน โดยขาดการฝึกฝนจาก ประสบการณ์ตรง ปัญหาที่ตามมาก็คือทั้งครูผู้สอนและนักเรียนยังขาดประสบการณ์ในการประยุกต์ใช้วิชา ประวัติศาสตร์ไทยเพื่อใช้กับการท่องเที่ยวได้

ปัญหาและอุปสรรคดังกล่าวสามารถปรับปรุงแก้ไขโดยมีแนวทาง คือ ประการแรก ครูผู้สอนจำเป็นต้องมี พื้นฐานความรู้เรื่องไทยศึกษาและประวัติศาสตร์ไทยให้ดีในระดับหนึ่งและในขณะเดียวกันก็ต้องมีพื้นฐานความรู้ เกี่ยวกับหลักการนำเที่ยว ตลอดจนประสบการณ์ในการนำเที่ยวอยู่ในระดับดีเช่นกัน ประการที่สอง ครูผู้สอนต้องมี ทักษะในการประยุกต์ใช้วิชาประวัติศาสตร์ไทยให้เข้ากับหลักการนำเที่ยวได้ โดยการประยุกต์ดังกล่าวจะต้องอาศัย ประสบการณ์และความสามารถเฉพาะตัวเป็นสำคัญ ประการที่สาม ในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนครูผู้สอน ควรทำให้บรรยากาศในการเรียนมีชีวิตชีวาโดยใช้กลวิธีในการนำเสนอผ่านสื่อที่หลากหลาย และครูผู้สอนควรสวม บทบาทของมัคคุเทศก์ที่ดีเมื่อพานักเรียนออกศึกษาภาคสนาม พร้อมฝึกฝนประสบการณ์เหล่านี้ให้แก่นักเรียน อย่างถูกวิธี กล่าวได้ว่าหากครูให้ข้อมูลที่เป็นความรู้และมีประโยชน์ มีการสมบทบาทผู้นำเที่ยวที่ดี มีการฝึกฝน ประสบการณ์ตรงให้กับนักเรียนได้อย่างถูกหลักแล้ว ก็จะเป็นแนวทางสำคัญต่อการเรียนการสอนวิชาประวัติศาสตร์ ไทยเพื่อการท่องเที่ยวให้บรรลุวัตถุประสงค์ได้

การนำเที่ยวแหล่งท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ในประเทศไทย

ในการนำเที่ยวแหล่งท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ในประเทศไทยนั้น มัคคุเทศก์หรือผู้นำเที่ยวจะมีบทบาท สำคัญเป็นอย่างยิ่ง เพราะนอกจากจะเป็นผู้ที่ทำให้การท่องเที่ยวดำเนินไปอย่างราบรื่นแล้ว ก็ยังเป็นผู้ทำให้ความรู้ และข้อมูลแก่นักท่องเที่ยวอย่างถูกต้อง การนำเที่ยวเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์นั้น มัคคุเทศก์อาจใช้แนวทางดังต่อไปนี้

1. มัคคุเทศก์จำเป็นต้องมีความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับสิ่งต่อไปนี้

ก. ลักษณะภูมิประเทศและแหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญของประเทศไทย โดยศึกษาเกี่ยวกับ ปัจจัยทางภูมิศาสตร์ที่ทำให้เกิดการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ ลักษณะเด่นทางภูมิศาสตร์ที่ทำให้เกิดแหล่งโบราณสถาน และแหล่งท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ ศึกษาเกี่ยวกับศัพท์ต่างๆ ที่เรียกบริเวณแหล่งท่องเที่ยว (จรัญ แสงพุ่ม 2541 : 135) แหล่งข้อมูลที่สำคัญ เช่น ยุพดี เมธาพรธณ ภูมิศาสตร์การท่องเที่ยวไทย (2543)

ข. วัฒนธรรมและอารยธรรมไทย โดยศึกษาเกี่ยวกับวัฒนธรรมดั้งเดิมของคนไทย วัฒนธรรมและอารยธรรม ต่างแดนที่มาผสมผสานกับของไทย ลักษณะสำคัญของอารยธรรมไทย ตั้งแต่สมัยสุโขทัย อโยธยา และรัตนโกสินทร์ แหล่งข้อมูล เช่น ภารดี มหาขันธ์ พื้นฐานอารยธรรมไทย (2532) ธิดา สารยา อารยธรรมไทย (2534)

ค. โบราณคดีเบื้องต้น โดยศึกษาถึงแหล่งโบราณคดีที่สำคัญ คำศัพท์ต่างๆ ที่เกี่ยวกับโบราณคดี เช่น สมัยก่อนประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมสมัยโฮโลซีน เครื่องมือสะเก็ดหิน ภาชนะลายเชือกทาบ ฯลฯ แหล่งข้อมูลที่ สำคัญๆ เช่น ภาควิชาโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร โบราณคดีในประเทศไทยฉบับคู่มือครูสังคมศึกษา (2546)

ง. ประวัติศาสตร์ไทย โดยศึกษาเกี่ยวกับสมัยก่อนประวัติศาสตร์ อาณาจักรโบราณในประเทศไทย

ประวัติศาสตร์สุโขทัย ล้านนา ออยุธยา และรัตนโกสินทร์ รวมทั้งประวัติศาสตร์ท้องถิ่น แหล่งข้อมูลที่สำคัญได้แก่ หนังสือประวัติศาสตร์ไทย ซึ่งมีมากมายซีดีรอมขององค์การคำครุสภา และ W.W.W.BAILAN.COM, W.W.W.AKSORN.COM

จ. ประวัติศาสตร์ศิลปะในประเทศไทย โดยศึกษาเกี่ยวกับความเป็นของศิลปะในประเทศไทย ลักษณะเด่นของศิลปะสมัยต่างๆ เช่น ทวารวดี ศรีวิชัย ลพบุรี สุโขทัย ออยุธยา รัตนโกสินทร์ นอกจากนี้ควรทำความเข้าใจต่อคำศัพท์ต่างๆ ที่เกี่ยวกับงานศิลปะประเภท จิตรกรรม ประติมากรรม สถาปัตยกรรม ประณีตศิลป์ แหล่งข้อมูลสำคัญๆ เช่น ม.จ. สุกัทรทิศ ดิศกุล ศิลปะในประเทศไทย สันติ เล็กสุขุม ประวัติศาสตร์ศิลปะไทย (ฉบับย่อ) : การเริ่มต้นและการสืบเนื่องงานช่างในศาสนา (2546) พริยะ ไกรฤกษ์ อารยธรรมไทย พื้นฐานทางศิลปะ (2545)

ฉ. ตำนาน และนิทานท้องถิ่นในประเทศไทย มัคคุเทศก์จำเป็นต้องมีพื้นความรู้เกี่ยวกับตำนานและนิทานท้องถิ่น เพื่อนำไปบรรยายแก่นักท่องเที่ยว เพราะนอกจากจะให้ความเพลิดเพลินและสนุกสนานในการเดินทางแล้วยังให้ข้อมูลที่เป็ประโยชน์แก่นักท่องเที่ยวในเรื่องราวต่างๆ เช่น ประวัติบุคคล สถานที่ และเข้าใจต่อสภาพการดำรงชีวิต ประเพณี วัฒนธรรมความเชื่อของผู้คนในแหล่งท่องเที่ยว นั้นๆ นิทานและตำนานท้องถิ่นของไทยจะมีหลายประเภท เช่น เรื่องราวเล่าและอธิบายเกี่ยวกับที่มาของชื่อสถานที่ต่างๆ นิทานเกี่ยวกับบุคคลสำคัญและวีรบุรุษ นิทานประเภทความเชื่อทางไสยศาสตร์ นักบวช อภินิหาร และนิทานสอนใจ ประเภทชาดกต่างๆ นิทานที่มัคคุเทศก์ควรให้ความสนใจ คือ นิทานเกี่ยวกับชื่อสถานที่ และวีรบุรุษในท้องถิ่น เพราะสามารถสร้างบรรยากาศในการเดินทางให้เกิดความสนุกสนานไม่เบื่อหน่าย (ดูเพิ่มเติมใน จูไรรัตน์ ลักษณะศิริ 2541 : 178-179) แหล่งข้อมูลที่สำคัญ ๆ เช่น ปางบรรพ์ ตำนาน และนิทานประวัติศาสตร์แห่งสยามประเทศ (2532)

ช. ควรทำความเข้าใจ เกี่ยวกับกฎเกณฑ์ ระเบียบในการเข้าใช้บริการของหน่วยงานและองค์กรที่เกี่ยวข้อง เช่น พิพิธภัณฑ์ อุทยานประวัติศาสตร์ เพื่อแนะนำและสร้างความเข้าใจในกฎเกณฑ์แก่นักท่องเที่ยวที่จะเดินทางไปเยี่ยมชม ซึ่งแหล่งข้อมูลดังกล่าวสามารถหาได้จากแผ่นประชาสัมพันธ์ของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น ของกรมศิลปากร ข้อมูลของจังหวัดต่างๆ รวมทั้งข้อมูลทางอินเทอร์เน็ตทางเว็บไซต์ต่าง ๆ เช่น W.W.W.YAHOO.COM, W.W.W.KAPOOK.COM

2. การนำเสนอข้อมูลแก่นักท่องเที่ยว ควรมีวิธีการดังต่อไปนี้

ก. ก่อนนำเสนอข้อมูล มัคคุเทศก์ควรค้นคว้าหาความรู้จากเอกสาร ตำรา สื่อประเภทซีดีรอม อินเทอร์เน็ต เพื่อให้ได้ข้อมูลอย่างถูกต้อง เพราะมัคคุเทศก์เปรียบเสมือนนักข่าวที่จำเป็นต้องหาข้อมูลในนั้นที่นั้นๆ มาก่อน

ข. การนำเสนอข้อมูลแก่นักท่องเที่ยว ซึ่งส่วนใหญ่ได้แก่การบรรยายเชิงพรรณนาในการนำเสนอ มัคคุเทศก์ต้องสวมบทบาทการเป็นครูที่ดีในการอธิบายเพื่อให้เข้าใจ การบรรยายหรืออธิบายนั้นสามารถทำได้หลายลักษณะ ตั้งแต่ให้ความรู้พื้นฐาน เช่น แหล่งท่องเที่ยวชื่ออะไรมีความเป็นมาอย่างไร ฯลฯ การบรรยายในระดับให้เกิดความประทับใจ คือ เป็นการให้รายละเอียดเพิ่มขึ้น เช่น กล่าวถึงความสวยงาม ความยิ่งใหญ่ ความมหัศจรรย์ ความศักดิ์สิทธิ์ อิทธิพลต่อวิถีชีวิตผู้คน ฯลฯ และการบรรยายโดยให้เหตุผลโดยอธิบายถึงความเป็นมาของแหล่งท่องเที่ยวว่าเกิดขึ้นได้อย่างไร ด้วยเหตุผลใด มีการสันนิษฐานว่าอย่างไร ซึ่งการบรรยายแบบนี้ไม่ควรด่วนสรุปและควรมีคำตอบให้หลายทางเลือก (จรัญ แสงพุ่ม 2541 : 135)

ค. เทคนิคในการบรรยาย (การพูด) ซึ่งอาจทำได้หลายวิธี เช่น แบบจุใจหรือชักชวน แบบบอกเล่าหรือบรรยาย แบบบันทึก ซึ่งวิธีการก็อาจทำได้หลายรูปแบบ เช่น ท่องจำข้อมูลมาพูด อ่านหรือร่างจากต้นฉบับ พูดจากความเข้าใจโดยไม่เตรียมตัว (พนม หวัดสว่าง และคณะ ม.ป.ป. : 12) ในการบรรยายข้อมูลทางประวัติศาสตร์ มัคคุเทศก์ควรมีทักษะในการบรรยาย โดยข้อมูลต้องแม่นยำและบรรยายในลักษณะที่ใช้ทักษะและเทคนิค ลีลา

เอา n หารตลอดจะได้ว่า

$$\frac{1}{n} \sum_{j=1}^r T_j^2 = \frac{1}{n} \sum_{j=1}^{r-1} \left[\frac{L_i^2}{\sum_{j=1}^r c_{ij}^2} \right] + \frac{T^2}{m}$$

$$\frac{1}{n} \sum_{j=1}^r T_j^2 - \frac{T^2}{m} = \frac{1}{n} \sum_{j=1}^{r-1} \left[\frac{L_i^2}{\sum_{j=1}^r c_{ij}^2} \right]$$

$$\frac{1}{n} \sum_{j=1}^r T_j^2 - \frac{T^2}{N} = \frac{1}{n} \sum_{j=1}^{r-1} \left[\frac{L_i^2}{\sum_{j=1}^r c_{ij}^2} \right]$$

นั่นคือ $SSTr$ = ผลรวมของกำลังสองของ CONTRASTS ทั้งหมดซึ่งมีจำนวน $r-1$ ชุด

บรรณานุกรม

จรัญ จันทลักษณ์. สถิติ : วิเคราะห์และวางแผนวิจัย. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ ฯ : บริษัท สำนักพิมพ์
ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, 2527.

ปารเมศ ชูติมา. การออกแบบการทดลอง ทางวิศวกรรม. กรุงเทพฯ ฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
2545.

สุพล ดุรงค์วัฒนา. การวิเคราะห์เชิงสถิติ : การวิเคราะห์ความแปรปรวน. กรุงเทพฯ ฯ : ภาควิชาสถิติ
คณะพาณิชยศาสตร์และการบัญชี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2536.

Cochran, W.G., and Cox, G.M.. **Experimental Designs**. New York : John Wiley and Sons, 1976.

Federer, W.T.. **Experimental Designs**. New York : Macmilan, 1985.

หนึ่ง โดยจะเป็นคนสัญชาติประเทศนั้นหรือไม่ก็ตาม เดินทางไปสถานที่อันภายในประเทศนั้นเป็นเวลาไม่น้อยกว่า 24 ชั่วโมง หรือหนึ่งคืน โดยมีวัตถุประสงค์อื่น ๆ ที่ไม่ใช่กิจกรรมที่เป็นรายได้ เช่นอาจเดินทางเพื่อพักผ่อน สุขภาพ การศึกษา และการกีฬา(ศรัณยา วรากุลวิทย์ 2546 : 4)

ในปัจจุบันได้มีการจัดให้การท่องเที่ยวเป็นกิจกรรมหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับการแสวงหาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ ดังนั้นจึงเกิดคำว่า “อุตสาหกรรมการท่องเที่ยว” (Tourism Industry) ขึ้น ซึ่งโดยรวมแล้วจะหมายถึงกลุ่มกิจกรรม ใดๆ ในสังคมที่ให้ผลผลิตและบริการ ซึ่งอำนวยความสะดวกของการของนักท่องเที่ยว (สมบัติ กาญจนกิจ 2544 : 5) กลุ่มกิจกรรมดังกล่าวจะเกี่ยวข้องกับอุตสาหกรรมบริการที่เกี่ยวข้องกับธุรกิจหลายประเภท เช่น ธุรกิจด้านการขนส่ง ธุรกิจที่พักและโรงแรม ธุรกิจร้านอาหารภัตตาคาร ธุรกิจนำเที่ยว นอกจากนี้ยังเกี่ยวข้องกับการผลิตสินค้าเกษตรกรรม และอุตสาหกรรม ความสวยงามตามธรรมชาติ ศิลปกรรม โบราณสถาน ขนบธรรมเนียม ประเพณี ฯลฯ (วินิจ วีรยางกูร 2532 : 3) ส่วนความหมายตามพระราชบัญญัติการท่องเที่ยวประเทศไทย พ.ศ. 2522 ได้ให้คำจำกัดความว่า คือ อุตสาหกรรมที่จัดให้มีหรือให้บริการเกี่ยวกับการท่องเที่ยว ทั้งภายในและภายนอกราชอาณาจักรโดยมีค่าตอบแทน ซึ่งรวมไปถึงธุรกิจนำเที่ยว ธุรกิจโรงแรม ธุรกิจภัตตาคาร สถานบริการ ธุรกิจขายของที่ระลึกหรือสินค้าที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว ธุรกิจการกีฬาเพื่อการท่องเที่ยว การดำเนินนิทรรศการ ที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว ฯลฯ ดังนั้น อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวจึงมีความหมายครอบคลุมอุตสาหกรรมบริการที่มีการดำเนินงานขนาดใหญ่ประกอบด้วย ธุรกิจหลายประเภท มีหลักการบริหาร มีการวางแผน การจัดองค์การ การดำเนินงาน และประมวลผล ซึ่งต้องใช้กลวิธีต่าง ๆ เข้ามาจัดการ (ศรัณยา วรากุลวิทย์ 2546 : 6)

องค์ประกอบสำคัญของการท่องเที่ยว คือ มัคคุเทศก์หรือผู้นำเที่ยว เพราะเป็นกลจักรหนึ่งที่ทำให้การท่องเที่ยวดำเนินไปอย่างราบรื่น และยังเป็นผู้ที่ทำให้ทรัพยากรการท่องเที่ยวที่มีอยู่หลากหลายนั้นมีชีวิตชีวา ดังนั้น อาชีพมัคคุเทศก์จึงต้องอาศัยบุคคลที่มีคุณสมบัติเฉพาะตัว เช่น มีความรู้ความสามารถในการใช้ภาษาที่หลากหลาย มีความรู้ในเรื่องราวของข้อมูลต่างๆ มีทักษะในการนำเสนอข้อมูล มีทักษะในการบริหารจัดการนำเที่ยว มีทักษะในการแก้ปัญหาเฉพาะหน้า มีบุคลิกภาพที่ดี มีความอดทนสูง มีจรรยาบรรณและจริยธรรม เป็นต้น ซึ่งบทบาทและความสำคัญดังกล่าวจึงทำให้ภาครัฐบาลเริ่มเข้ามาควบคุมคุณภาพของมัคคุเทศก์ขึ้น เช่น ในประเทศไทยได้มีการออกพระราชบัญญัติมัคคุเทศก์ตั้งแต่ พ.ศ. 2535 เป็นต้นมา (พลดา พันธุ์ชูเพชร 2543 : 29) หน้าที่หลักของมัคคุเทศก์ นอกจากจะเป็นผู้นำเที่ยวที่ดีแล้ว มัคคุเทศก์ยังต้องเป็นผู้มีความรอบรู้ในข้อมูลในสถานที่ท่องเที่ยวตามรายการที่จัดขึ้น และมีความสามารถในการปฏิบัติงานตามขั้นตอนได้เป็นอย่างดี มีจรรยาบรรณและจริยธรรม มีคุณธรรมและมารยาทสูง เพราะในทางปฏิบัติแล้วมัคคุเทศก์เป็นผู้ที่ใกล้ชิดกับนักท่องเที่ยวมากที่สุด เป็นผู้ที่นักท่องเที่ยวให้ความไว้วางใจ ดังนั้นการท่องเที่ยวจะมีความประทับใจหรือไม่จึงขึ้นอยู่กับการจัดรูปแบบและหลักในการนำเที่ยวของมัคคุเทศก์ ซึ่งหากเป็นไปตามเป้าหมายแล้ว ก็จะทำให้นักท่องเที่ยวได้รับประโยชน์จากการท่องเที่ยวจนเกิดความประทับใจพึงพอใจต่อการท่องเที่ยวในประเทศนั้น โดยสิ่งสำคัญที่สุดก็คือทำให้เกิดภาพพจน์และความรู้สึกที่ดีต่อประเทศที่ไปเยือน

สำหรับการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ มัคคุเทศก์นับว่ามีบทบาทสำคัญไม่น้อยเพราะความมุ่งหวังของนักท่องเที่ยวก็คือ การได้รับข้อมูลต่างๆ อย่างถูกต้องและเป็นไปตามหลักวิชาการ ดังนั้นหากมัคคุเทศก์มีความรู้ด้านประวัติศาสตร์อยู่ในระดับดีและมีเทคนิคการนำเสนออย่างน่าสนใจแล้ว จะทำให้นักท่องเที่ยวเข้าใจถึงวิถีชีวิตความเป็นอยู่ วัฒนธรรม ประเพณี ประวัติความเป็นมาของผู้คนและสถานที่ จนเกิดความซาบซึ้งและอยากเดินทางมาท่องเที่ยวอีก มัคคุเทศก์จึงเปรียบเสมือนผู้เผยแพร่ชื่อเสียงให้กับประเทศชาติและยังเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมเอาไว้

การประยุกต์ใช้วิชาประวัติศาสตร์ (ประวัติศาสตร์ไทย) เพื่อการท่องเที่ยว

เนื้อหาของวิชาประวัติศาสตร์ไทย ส่วนใหญ่จะเกี่ยวข้องกับการพัฒนาการของดินแดนประเทศไทยในปัจจุบัน การก่อตัวของอาณาจักรของคนไทยตั้งแต่สมัยสุโขทัย อยุธยา และรัตนโกสินทร์ โดยศึกษาพัฒนาการตามช่วงเวลาและยุคสมัย สารของวิชาประวัติศาสตร์ไทยจึงเป็นข้อมูลสำคัญต่อการเข้าใจ สังคมและวัฒนธรรมของคนไทยที่มีมาแต่อดีต สำหรับการประยุกต์วิชาประวัติศาสตร์ไทยเพื่อการท่องเที่ยวนั้นอาจทำได้หลายรูปแบบ แต่ในที่นี้จะขอกล่าวไว้ใน 2 ประเด็นหลัก ๆ คือ การประยุกต์ใช้วิชาประวัติศาสตร์ไทยในการพัฒนาการท่องเที่ยวกับการประยุกต์วิชาประวัติศาสตร์ไทยในการเรียนการสอนวิชาการท่องเที่ยว

1. การประยุกต์วิชาประวัติศาสตร์ไทยในการพัฒนาการท่องเที่ยว วิชาประวัติศาสตร์ไทยสามารถนำไปประยุกต์ใช้กับการท่องเที่ยวได้หลายประการในที่นี้จะขอกล่าวไว้ใน 3 ประเด็นใหญ่ ๆ ก็คือ

ก. การประยุกต์วิธีการนำเสนอของวิชาประวัติศาสตร์ในการบรรยายการท่องเที่ยว สำหรับการประยุกต์ใช้วิธีการดังกล่าวนั้น จะอยู่บนพื้นฐานที่ว่า การนำเสนอสารประวัติศาสตร์ไทยจะเน้นการอธิบายในลักษณะที่เป็นกระบวนการ กล่าวคือ มีจุดเริ่มต้นและคลี่คลายมาเป็นลำดับอย่างไรด้วยหลักการดังกล่าว มัคคุเทศก์สามารถนำมาใช้อธิบายหรือให้ข้อมูลแก่นักท่องเที่ยวได้ เช่น การอธิบายแหล่งโบราณสถานที่มีรูปแบบศิลปะของขอม ทวารวดี และของท้องถิ่นผสมผสานกันนั้น ควรอธิบายว่าเป็นเพราะสมัยโบราณภูมิภาคนี้นี้ เคยเป็นแหล่งอารยธรรมของขอมและทวารวดีมาก่อน ต่อมาเมื่อคนไทยเข้ามาตั้งหลักแหล่งในภูมิภาคนี้จึงมีการสร้างสรรค์ศิลปะที่มีรูปแบบของตนเอง โดยประยุกต์ศิลปะของขอมและทวารวดีมาผสมผสานจนกลายเป็นเอกลักษณ์ของกลุ่มตนเอง การอธิบายในลักษณะของการเป็นกระบวนการดังกล่าวจะทำให้นักท่องเที่ยวเกิดความรู้เข้าใจในแหล่งโบราณสถานนั้น ๆ จนเกิดความซาบซึ้งต่อมรดกทางวัฒนธรรมได้ดีกว่าการอธิบายในลักษณะที่เป็นเพียงการให้ข้อมูลแต่เพียงว่า แหล่งโบราณสถานนั้น คืออะไร ใครสร้าง และมีรูปแบบศิลปะอย่างไร

ข. การนำเสนอทางประวัติศาสตร์ไทยมาวางแผนการท่องเที่ยว สำหรับสาระทางประวัติศาสตร์ที่จะนำมาวางแผนการท่องเที่ยว ที่เห็นได้ชัดเจนก็คือ ในเรื่องการแบ่งยุคสมัยตามพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ไทย ซึ่งเริ่มต้นตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ สมัยเริ่มต้นประวัติศาสตร์ สมัยสุโขทัย อยุธยา และรัตนโกสินทร์ตามลำดับนั้น หากบริษัทนำเที่ยวและมัคคุเทศก์นำมาจัดรายการท่องเที่ยวตามพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เช่น วางแผนเส้นทางการท่องเที่ยว โดยเริ่มต้นจากแหล่งท่องเที่ยวในยุคก่อนประวัติศาสตร์มาสู่แหล่งท่องเที่ยวในสมัยต้นประวัติศาสตร์ สมัยสุโขทัย อยุธยา และรัตนโกสินทร์ตามลำดับ จะทำให้นักท่องเที่ยวที่เดินทางตามรายการที่วางแผนไว้มีความรู้และเข้าใจถึงความเป็นมาของดินแดนประเทศไทยนับแต่การก่อตัวของสังคมคนไทย การวางรากฐานทางอารยธรรมของคนไทย ว่ามีจุดเริ่มต้นและคลี่คลายมาเป็นลำดับอย่างไรได้ดีกว่าการเดินทางท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ที่บริษัทนำเที่ยวนั้นเน้นความสะดวกของเส้นทางท่องเที่ยวเป็นหลัก โดยเริ่มต้นจากกรุงเทพมหานครก่อน ต่อจากนั้นจึงเดินทางไปอยุธยา และสุโขทัย การจัดเส้นทางท่องเที่ยวดังกล่าว จะทำให้นักท่องเที่ยวไม่เข้าใจว่าแหล่งโบราณสถานต่างๆ ที่พาไปชมนั้นมีความเป็นมาตามลำดับเวลาทางประวัติศาสตร์อย่างไรและไม่สามารถอธิบายได้ว่า ทำไมรูปแบบโบราณสถานตามแหล่งท่องเที่ยวต่างๆ จึงมีทั้งแตกต่างกัน และมีทั้งรูปแบบที่เหมือนกัน มีการถ่ายทอดและพัฒนาการรูปแบบอย่างไร เป็นต้น

ค. สารของประวัติศาสตร์ไทยกับแนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยว กล่าวได้ว่าประเทศไทยนับเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ที่สำคัญแห่งหนึ่งในภูมิภาคนี้ เพราะมีแหล่งโบราณสถานและโบราณคดีอยู่มากมายทั่วประเทศ ทรัพยากรทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีเหล่านี้ ในปัจจุบันได้ถูกนำมาใช้ประโยชน์ในอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวอย่างแพร่หลาย และยังมีแนวโน้มว่าจะมีการนำส่วนที่เหลือออกมาใช้อีก (สายันต์

ไพโรชาญจิตร 2546 : 9) การแสวงหาผลประโยชน์ทางอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวจากทรัพยากรทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีดังกล่าว หากเป็นไปตามแนวทางที่มุ่งเน้นผลประโยชน์ในเชิงธุรกิจการบริการมากเกินไปก็จะส่งผลเสียต่อแหล่งท่องเที่ยวในอนาคตได้ ดังนั้นจึงควรมีการวางแผนที่จะใช้ทรัพยากรเหล่านี้ให้เกิดประโยชน์สูงสุด ทั้งในแง่การอนุรักษ์และในแง่การท่องเที่ยวแบบยั่งยืน ด้วยแนวทางดังกล่าววิชาประวัติศาสตร์ไทยจะมีบทบาทค่อนข้างมาก กล่าวคือ เนื้อหาสาระของประวัติศาสตร์ไทยจะเป็นกลไกสำคัญในการปลูกฝังพฤติกรรมแก่บุคคลและสังคมให้เกิดสำนึกความรับผิดชอบต่อท้องถิ่น ต่อชุมชน ตลอดจนสร้างความภาคภูมิใจในสังคมและวัฒนธรรมของตนในทางหนึ่ง ดังนั้นหากมีการส่งเสริมให้ประชาชนในท้องถิ่น นักท่องเที่ยว มัคคุเทศก์และผู้เกี่ยวข้อง เห็นความสำคัญของประวัติศาสตร์ไทยแล้วก็จะเป็แนวทางสำคัญต่อการพัฒนาการท่องเที่ยวในประเทศไทยได้อย่างยั่งยืน

2. การประยุกต์ประวัติศาสตร์ไทยในการสอนวิชาการท่องเที่ยววิชาประวัติศาสตร์ไทย สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการเรียนการสอนวิชาการท่องเที่ยว ทั้งในแง่เนื้อหาและวิธีการได้หลายอย่าง แต่ในที่นี้จะขอกกล่าวไว้ใน 2 ประเด็น คือ การประยุกต์วิชาประวัติศาสตร์ไทยในรายวิชาที่เกี่ยวกับการท่องเที่ยว กับ แนวทางในการเรียนการสอนวิชาประวัติศาสตร์ไทยเพื่อการท่องเที่ยว

ก. การประยุกต์วิชาประวัติศาสตร์ไทยในรายวิชาที่เกี่ยวกับการท่องเที่ยว หลักสำคัญอย่างหนึ่งของวิชาประวัติศาสตร์ คือ การที่จะเข้าใจสิ่งใดได้อย่างแท้จริงนั้นทำได้โดยมองสิ่งนั้นในฐานะกระบวนการ หมายความว่า สิ่งนั้นเคยมีอดีตมาอย่างหนึ่ง และได้วิวัฒนาการมาเป็นสภาพอื่นตลอดเวลา จนปรากฏเป็นสิ่งที่เห็นได้ในขณะศึกษาในการจะเข้าใจสิ่งนั้นอย่างแท้จริงจึงจำเป็นต้องย้อนกลับไปศึกษา “ประวัติ” หรือพัฒนาการของสิ่งนั้นมาแต่ต้น (นิธิ เอียวศรีวงศ์ 2532 : 85) หลักการดังกล่าวของประวัติศาสตร์สามารถใช้ได้ผลในการศึกษาสิ่งต่าง ๆ เพราะความเป็นจริงแล้วทุกสิ่งทุกอย่างย่อมมีสภาพเป็นกระบวนการ ครูที่สอนวิชาการท่องเที่ยวจะสามารถประยุกต์เอาหลักการนี้ไปเป็นแนวอธิบายในการสอนได้เป็นอย่างดี เพราะจะทำให้นักเรียนเกิดความเข้าใจสิ่งที่ศึกษาได้อย่างกระจ่างแจ้งขึ้น และยังเป็นการฝึกฝนให้นักเรียนสามารถสัมพันธ์สิ่งที่กำลังศึกษาเข้ากับสิ่งที่ได้ศึกษามาแล้วอีกด้วย นอกจากนี้หลักการสำคัญอีกอย่างของประวัติศาสตร์ ก็คือการพิจารณาสิ่งที่ศึกษาในบริบทของเวลาหรือยุคสมัยของมัน หลักการดังกล่าว จึงมีเป็นประโยชน์ต่อการสอนในรายวิชาการท่องเที่ยวเป็นอย่างยิ่ง ยกตัวอย่างในการอธิบายสาระของประวัติศาสตร์ธุรกิจการท่องเที่ยวและการโรงแรมในประเทศไทย จะเข้าใจได้ดีก็ต่อเมื่อใช้การอธิบายโดยพิจารณาจากยุคสมัยตามพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ ที่เริ่มตั้งแต่สมัยเปิดประเทศในช่วงรัชกาลที่ 4 ซึ่งมีอิทธิพลของชาติตะวันตกเป็นพลังผลักดันที่สำคัญ จนกระทั่งเมื่อถึงสมัยที่มีการใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ตั้งแต่ พ.ศ. 2503 ธุรกิจการท่องเที่ยวจะเริ่มเติบโตขึ้น เพราะเป็นแนวทางหนึ่งในการพัฒนาตามระบบทุนนิยมของประเทศ จนกระทั่ง พ.ศ. 2522 ธุรกิจการท่องเที่ยวก็ขยายตัวมากขึ้นตามลำดับจนมีการก่อตั้งองค์กรเกี่ยวกับการท่องเที่ยว เพื่อพัฒนาการท่องเที่ยวในประเทศจนกลายเป็นอุตสาหกรรมบริการในเวลาต่อมา ฯลฯ โดยในการอธิบาย ครูผู้สอนต้องหยิบยกเหตุการณ์ตลอดจนความสัมพันธ์ของเหตุการณ์ที่ส่งผลต่อพัฒนาการของอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวไทยให้ได้อย่างเป็นขั้นตอนด้วยมุมมองที่หลากหลาย การสอนด้วยหลักการของประวัติศาสตร์ดังกล่าว จะเป็นแนวทางหนึ่งที่ทำให้เนื้อหาบรรลุตามวัตถุประสงค์ และในขณะเดียวกันก็จะทำให้นักเรียนเข้าใจวิวัฒนาการการท่องเที่ยวไทยว่ามีกระบวนการเริ่มต้นและคลี่คลายมาเป็นลำดับอย่างไรได้ดีกว่าการนำเสนอแต่เพียงข้อมูลตามลำดับเหตุการณ์ว่าเกิดอะไรขึ้นมาบ้าง

ข. แนวทางในการเรียนการสอนวิชาประวัติศาสตร์ไทยเพื่อการท่องเที่ยว ปัจจุบันมีสถาบันการศึกษาหลายแห่งที่เปิดสอนในรายวิชาประวัติศาสตร์เพื่อการท่องเที่ยว ซึ่งเท่าที่ผ่านมาการเรียนการสอนมักจะมีอุปสรรคอยู่พอสมควร โดยเฉพาะในแง่ของเนื้อหาและในแง่วิธีการเรียนการสอน สำหรับในแง่เนื้อหาถือเป็นการนำวิชา

ประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะประวัติศาสตร์ไทยมาสอนให้นักเรียนที่เรียนวิชาประวัติศาสตร์เพื่อการท่องเที่ยวในส่วนใหญ่ครูผู้สอน ยังคงมีการนำเสนอเนื้อหาสาระในรูปแบบที่ไม่แตกต่างจากการเรียนการสอนในรายวิชาประวัติศาสตร์ไทยแต่เพียงอย่างเดียว กล่าวคือ ยังคงมุ่งเน้นไปที่การอธิบายเนื้อหาของประวัติศาสตร์เป็นหลักโดยขาดการประยุกต์หรือเชื่อมโยงเนื้อหาให้เข้ากับการจัดการท่องเที่ยวได้อย่างกลมกลืน สำหรับอุปสรรคในส่วนของการจัดการเรียนการสอนนั้น ครูผู้สอนก็ยังคงมีวิธีการนำเสนอที่ไม่แตกต่างจากการเรียนการสอนในรายวิชาประวัติศาสตร์ไทยเช่นกัน คือยังคงเน้นไปที่การบรรยายผ่านสื่อต่างๆ ภายในห้องเรียน โดยขาดการฝึกฝนจากประสบการณ์ตรง ปัญหาที่ตามมาคือทั้งครูผู้สอนและนักเรียนยังขาดประสบการณ์ในการประยุกต์ใช้วิชาประวัติศาสตร์ไทยเพื่อใช้ในการท่องเที่ยวได้

ปัญหาและอุปสรรคดังกล่าวสามารถปรับปรุงแก้ไขโดยมีแนวทาง คือ ประการแรก ครูผู้สอนจำเป็นต้องมีพื้นฐานความรู้เรื่องไทยศึกษาและประวัติศาสตร์ไทยให้ดีในระดับหนึ่งและในขณะเดียวกันก็ต้องมีพื้นฐานความรู้เกี่ยวกับหลักการนำเที่ยว ตลอดจนประสบการณ์ในการนำเที่ยวอยู่ในระดับดีเช่นกัน ประการที่สอง ครูผู้สอนต้องมีความทักษะในการประยุกต์ใช้วิชาประวัติศาสตร์ไทยให้เข้ากับหลักการนำเที่ยวได้ โดยการประยุกต์ดังกล่าวจะต้องอาศัยประสบการณ์และความสามารถเฉพาะตัวเป็นสำคัญ ประการที่สาม ในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนครูผู้สอนควรทำให้บรรยากาศในการเรียนมีชีวิตชีวาโดยใช้กลวิธีในการนำเสนอผ่านสื่อที่หลากหลาย และครูผู้สอนควรสวมบทบาทของมัคคุเทศก์ที่ดีเมื่อพานักเรียนออกศึกษาภาคสนาม พร้อมฝึกฝนประสบการณ์เหล่านั้นให้แก่ นักเรียนอย่างถูกวิธี กล่าวได้ว่าหากครูให้ข้อมูลที่ เป็นความรู้และมีประโยชน์ มีการสมทบบทบาทผู้นำเที่ยวที่ดี มีการฝึกฝนประสบการณ์ตรงให้กับนักเรียนได้อย่างถูกหลักแล้ว ก็จะเป็นแนวทางสำคัญต่อการเรียนการสอนวิชาประวัติศาสตร์ไทยเพื่อการท่องเที่ยวให้บรรลุวัตถุประสงค์ได้

การนำเที่ยวแหล่งท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ในประเทศไทย

ในการนำเที่ยวแหล่งท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ในประเทศไทยนั้น มัคคุเทศก์หรือผู้นำเที่ยวจะมีบทบาทสำคัญเป็นอย่างยิ่ง เพราะนอกจากจะเป็นผู้ที่ทำให้การท่องเที่ยวดำเนินไปอย่างราบรื่นแล้ว ก็ยังเป็นผู้ทำให้ความรู้และข้อมูลแก่นักท่องเที่ยวอย่างถูกต้อง การนำเที่ยวเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์นั้น มัคคุเทศก์อาจใช้แนวทางดังต่อไปนี้

1. มัคคุเทศก์จำเป็นต้องมีความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับสิ่งต่อไปนี้

ก. ลักษณะภูมิประเทศและแหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญของประเทศไทย โดยศึกษาเกี่ยวกับปัจจัยทางภูมิศาสตร์ที่ทำให้เกิดการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ ลักษณะเด่นทางภูมิศาสตร์ที่ทำให้เกิดแหล่งโบราณสถาน และแหล่งท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ ศึกษาเกี่ยวกับศัพท์ต่างๆ ที่เรียกบริเวณแหล่งท่องเที่ยว (จรัญ แสงพุ่ม 2541 : 135) แหล่งข้อมูลที่สำคัญ เช่น ยุพดี เมธาพรณ ภูมิศาสตร์การท่องเที่ยวไทย (2543)

ข. วัฒนธรรมและอารยธรรมไทย โดยศึกษาเกี่ยวกับวัฒนธรรมดั้งเดิมของคนไทย วัฒนธรรมและอารยธรรมต่างแดนที่มาผสมผสานกับของไทย ลักษณะสำคัญของอารยธรรมไทย ตั้งแต่สมัยสุโขทัย อโยธยา และรัตนโกสินทร์ แหล่งข้อมูล เช่น ภารดี มหาขันธ์ พื้นฐานอารยธรรมไทย (2532) อิดา สาระยา อารยธรรมไทย (2534)

ค. โบราณคดีเบื้องต้น โดยศึกษาถึงแหล่งโบราณคดีที่สำคัญๆ คำศัพท์ต่างๆ ที่เกี่ยวกับโบราณคดี เช่น สมัยก่อนประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมสมัยโฮโลซีน เครื่องมือสะเก็ดหิน ภาชนะลายเชือกทาบ ฯลฯ แหล่งข้อมูลที่ สำคัญๆ เช่น ภาควิชาโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร โบราณคดีในประเทศไทยฉบับคู่มือครูสังคมศึกษา (2546)

ง. ประวัติศาสตร์ไทย โดยศึกษาเกี่ยวกับสมัยก่อนประวัติศาสตร์ อาณาจักรโบราณในประเทศไทย

ประวัติศาสตร์สุโขทัย ล้านนา ออยุธยา และรัตนโกสินทร์ รวมทั้งประวัติศาสตร์ท้องถิ่น แหล่งข้อมูลที่สำคัญได้แก่ หนังสือประวัติศาสตร์ไทย ซึ่งมีมากมายซีดีรอมขององค์การคำครุสภา และ W.W.W.BAILAN.COM, W.W.W.AKSORN.COM

จ. ประวัติศาสตร์ศิลปะในประเทศไทย โดยศึกษาเกี่ยวกับความเป็นของศิลปะในประเทศไทย ลักษณะเด่นของศิลปะสมัยต่างๆ เช่น ทวารวดี ศรีวิชัย ลพบุรี สุโขทัย ออยุธยา รัตนโกสินทร์ นอกจากนี้ควรทำความเข้าใจต่อคำศัพท์ต่างๆ ที่เกี่ยวกับงานศิลปะประเภท จิตรกรรม ประติมากรรม สถาปัตยกรรม ประณีตศิลป์ แหล่งข้อมูลสำคัญๆ เช่น ม.จ. สุภัทรดิศ ดิศกุล ศิลปะในประเทศไทย สันติ เล็กสุขุม ประวัติศาสตร์ศิลปะไทย (ฉบับย่อ) : การเริ่มต้นและการสืบเนื่องงานช่างในศาสนา (2546) พริยะ ไกรฤกษ์ อารยธรรมไทย พื้นฐานทางศิลปะ (2545)

ฉ. ตำนาน และนิทานท้องถิ่นในประเทศไทย มักคู่เทศกจำเป็นต้องมีพื้นความรู้เกี่ยวกับตำนานและนิทานท้องถิ่น เพื่อนำไปบรรยายแก่นักท่องเที่ยว เพราะนอกจากจะให้ความเพลิดเพลินและสนุกสนานในการเดินทางแล้วยังให้ข้อมูลที่เป็นประโยชน์แก่นักท่องเที่ยวในเรื่องราวต่างๆ เช่น ประวัติบุคคล สถานที่ และเข้าใจต่อสภาพการดำรงชีวิต ประเพณี วัฒนธรรมความเชื่อของผู้คนในแหล่งท่องเที่ยวเหล่านั้นๆ นิทานและตำนานท้องถิ่นของไทยจะมีหลายประเภท เช่น เรื่องราวเล่าและอธิบายเกี่ยวกับที่มาของชื่อสถานที่ต่างๆ นิทานเกี่ยวกับบุคคลสำคัญและวีรบุรุษ นิทานประเภทความเชื่อทางไสยศาสตร์ นักบวช อภินิหาร และนิทานสอนใจ ประเภทชาดกต่างๆ นิทานที่มักคู่เทศกควรให้ความสนใจ คือ นิทานเกี่ยวกับชื่อสถานที่ และวีรบุรุษในท้องถิ่น เพราะสามารถสร้างบรรยากาศในการเดินทางให้เกิดความสนุกสนานไม่เบื่อหน่าย (ดูเพิ่มเติมใน จูไรรัตน์ ลักษณะศิริ 2541 : 178-179) แหล่งข้อมูลที่สำคัญ ๆ เช่น ปางบรรพ์ ตำนาน และนิทานประวัติศาสตร์แห่งสยามประเทศ (2532)

ช. ควรทำความเข้าใจ เกี่ยวกับกฎเกณฑ์ ระเบียบในการเข้าใช้บริการของหน่วยงานและองค์กรที่เกี่ยวข้อง เช่น พิพิธภัณฑ์ อุทยานประวัติศาสตร์ เพื่อแนะนำและสร้างความเข้าใจในกฎเกณฑ์แก่นักท่องเที่ยวที่จะเดินทางไปเยี่ยมชม ซึ่งแหล่งข้อมูลดังกล่าวสามารถหาได้จากแผ่นประชาสัมพันธ์ของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น ของกรมศิลปากร ข้อมูลของจังหวัดต่างๆ รวมทั้งข้อมูลทางอินเทอร์เน็ตทางเว็บไซต์ต่าง ๆ เช่น W.W.W.YAHOO.COM, W.W.W.KAPOOK.COM

2. การนำเสนอข้อมูลแก่นักท่องเที่ยว ควรมียังวิธีการดังต่อไปนี้

ก. ก่อนนำเสนอข้อมูล มักคู่เทศกควรค้นคว้าหาความรู้จากเอกสาร ตำรา สื่อประเภทซีดีรอม อินเทอร์เน็ต เพื่อให้ได้ข้อมูลอย่างถูกต้อง เพราะมักคู่เทศกเปรียบเทียบนักข่าวที่จำเป็นต้องหาข้อมูลในนั้นที่นั้นๆ มาก่อน

ข. การนำเสนอข้อมูลแก่นักท่องเที่ยว ซึ่งส่วนใหญ่ได้แก่การบรรยายเชิงพรรณนาในการนำเสนอ มักคู่เทศกต้องสวมบทบาทการเป็นครูที่ดีในการอธิบายเพื่อให้เข้าใจ การบรรยายหรืออธิบายนั้นสามารถทำได้หลายลักษณะ ตั้งแต่ให้ความรู้พื้นฐาน เช่น แหล่งท่องเที่ยวชื่ออะไรมีความเป็นมาอย่างไร ฯลฯ การบรรยายในระดับให้เกิดความประทับใจ คือ เป็นการให้รายละเอียดเพิ่มขึ้น เช่น กล่าวถึงความสวยงาม ความยิ่งใหญ่ ความมหัศจรรย์ ความศักดิ์สิทธิ์ อิทธิพลต่อวิถีชีวิตผู้คน ฯลฯ และการบรรยายโดยให้เหตุผลโดยอธิบายถึงความเป็นมาของแหล่งท่องเที่ยวว่าเกิดขึ้นได้อย่างไร ด้วยเหตุผลใด มีการสันนิษฐานว่าอย่างไร ซึ่งการบรรยายแบบนี้ไม่ควรด่วนสรุปและควรมีคำตอบให้หลายทางเลือก (จริญ แสงพุ่ม 2541 : 135)

ค. เทคนิคในการบรรยาย (การพูด) ซึ่งอาจทำได้หลายวิธี เช่น แบบจงใจหรือชักชวน แบบบอกเล่าหรือบรรยาย แบบบันเทิง ซึ่งวิธีการก็อาจทำได้หลายรูปแบบ เช่น ท่องจำข้อมูลมาพูด อ่านหรือร่างจากต้นฉบับ พูดจากความเข้าใจโดยไม่เตรียมตัว (พนม หวัดสว่าง และคณะ ม.ป.ป. : 12) ในการบรรยายข้อมูลทางประวัติศาสตร์ มักคู่เทศกควรมีทักษะในการบรรยาย โดยข้อมูลต้องแม่นยำและบรรยายในลักษณะที่ใช้ทักษะและเทคนิค สีสลา

น้ำเสียง ต้องนำฟัง อย่าบรรยายแบบเล่าไปเรื่อย ๆ โดยใช้โทนเสียงเดียวหรือบรรยายโดยอ่านจากต้นฉบับ เนื่องจากข้อมูลประวัติศาสตร์เป็นสิ่งที่น่าเบื่อหน่าย หากนำเสนอในรูปแบบดังกล่าว ยิ่งจะทำให้นักท่องเที่ยวไม่ตื่นเต้น เราจึงตั้งนั้น มัคคุเทศก์จำต้องอาศัยทักษะและหมั่นฝึกฝนประสบการณ์อย่างสม่ำเสมอ ทั้งนี้เพื่อให้การท่องเที่ยวเป็นไปอย่างมีชีวิตชีวา

3. แนวทางการจัดกิจกรรมการนำเที่ยวอาจทำได้หลายรูปแบบคือ

ก. การนำเที่ยวในลักษณะหมู่คณะ ซึ่งมีมัคคุเทศก์เป็นผู้นำในการเดินทาง การท่องเที่ยวในลักษณะดังกล่าว มัคคุเทศก์มีหน้าที่หลักในการอธิบายและจัดกิจกรรมต่าง ๆ ดังนั้นควรหากิจกรรมนันทนาการซึ่งมีหลายอย่างมาประยุกต์ใช้เพื่อไม่ให้เกิดความเบื่อหน่าย (ดูเพิ่มเติมใน เสี่ยม บุญพิพัฒน์ 2543) เช่น ให้นักท่องเที่ยวเก็บข้อมูลทางประวัติศาสตร์ในแหล่งโบราณสถาน แล้วนำมาจัดกิจกรรมตอบปัญหา ซึ่งรางวัล โดยมีมัคคุเทศก์เป็นผู้นำกิจกรรม

ข. การนำเที่ยวเชิงอนุรักษ์ มัคคุเทศก์อาจหารูปแบบที่หลากหลาย เช่น กิจกรรมขี่จักรยานท่องเที่ยว ถนนสายประวัติศาสตร์ จัดกิจกรรมออกกำลังกายบริเวณโบราณสถาน เป็นต้น

ค. การร่วมมือกับชุมชนในการนำเที่ยว มัคคุเทศก์อาจติดต่อประสานงานกับองค์กรชุมชน มัคคุเทศก์ท้องถิ่น ยามัคคุเทศก์ เพื่อให้มีบทบาทในการนำเที่ยวในท้องถิ่นของตนเอง ซึ่งจะให้ข้อมูลทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่นแก่นักท่องเที่ยวได้อย่างลึกซึ้งและมีชีวิตชีวา การจัดกิจกรรมในลักษณะดังกล่าวมัคคุเทศก์จำต้องมีการประสานงานกับชุมชนในด้านต่าง ๆ เช่น จัดโปรแกรม เตรียมประชาสัมพันธ์ เตรียมความพร้อมด้านการให้บริการแก่นักท่องเที่ยว เป็นต้น (ดูเพิ่มเติมใน ยศ สันตสมบัติ และคณะ การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ความหลากหลายทางวัฒนธรรม และการจัดการทรัพยากร 2544)

บทสรุป

ประวัติศาสตร์นับเป็นแขนงวิชาที่มีประโยชน์ยิ่งในการประยุกต์ใช้เพื่อการท่องเที่ยว ทั้งนี้เพราะองค์ความรู้ของวิชาสามารถให้ผู้เกี่ยวข้องเข้าใจถึงรากเหง้าในวิถีชีวิตผู้คน ขนบธรรมเนียมประเพณี ตลอดจนเห็นคุณค่าในมรดกทางวัฒนธรรมของชาติ นอกจากนี้ด้วยวิธีการทางประวัติศาสตร์ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการหาข้อมูล การวิเคราะห์ข้อมูล ตลอดจนการนำเสนอข้อมูลนับเป็นแนวทางสำคัญที่จะทำให้การเรียนการสอนวิชาการท่องเที่ยวและหลักในการนำเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ อันเป็นแนวทางหนึ่งต่อการพัฒนาท่องเที่ยวไทยในอนาคต อย่างไรก็ตาม เนื่องจากประวัติศาสตร์มีคุณค่าของตัวเองในแง่วิชาการเสมอ ดังนั้นการประยุกต์ใช้จึงต้องอยู่บนพื้นฐานในเรื่องดังกล่าว ซึ่งจะช่วยให้ประวัติศาสตร์มีคุณค่าในแง่การใช้ประโยชน์ที่ยังอยู่บนพื้นฐานของความเป็นวิชาการได้อีกต่อไป

บรรณานุกรม

จรัญ แสงพุ่ม. ภูมิศาสตร์กับการท่องเที่ยวไทย. ใน “คู่มือมัคคุเทศก์”. มหาวิทยาลัยศิลปากร 2541.

จุไรรัตน์ ลักษณะศิริ. นิทาน : วรรณกรรมท้องถิ่นที่มัคคุเทศก์ควรทราบ ใน “คู่มือมัคคุเทศก์”.

มหาวิทยาลัยศิลปากร. 2541.

ชาวนิวิทย์ เกษตรศิริ. อารยธรรมไทยพื้นฐานทางประวัติศาสตร์. กรุงเทพฯ : บริษัทต้นอ้อ. 2540.

แถมสุข นุ่มนนท์. หนังสือสังคมศึกษา : หลักฐานประวัติศาสตร์ในประเทศไทย ตามหลักสูตรมัธยมศึกษา

ตอนปลาย พุทธศักราช 2524 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533). กรุงเทพฯ อักษรเจริญทัศน์, 2533.

- นิติ เอียวศรีวงศ์. การประยุกต์ใช้วิชาประวัติศาสตร์ไทยในการสอน. ใน “เอกสารการสอนชุดวิชา ประวัติศาสตร์ไทย”. มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช หน่วยที่ 1-18. 2532.
- พนม หวดสว่าง และคณะ. มัคคุเทศก์ : หลักสูตรโรงเรียนประเภทอาชีวศึกษา. กรุงเทพฯ. เจริญดีการพิมพ์. ม.ป.ป.
- พลดา พันธุ์เพชร. 40 ปี การท่องเที่ยวกับเส้นทางการอบรมมัคคุเทศก์. ใน จุลสารการท่องเที่ยว ปีที่ 19 ฉบับที่ 2 เมษายน – มิถุนายน. 2543.
- ยศ สันตสมบัติ และคณะผู้วิจัย. การท่องเที่ยวเชิงนิเวศความหลากหลายทางวัฒนธรรม และการจัดการทรัพยากร โครงการพัฒนาองค์ความรู้ และศึกษานโยบายการจัดการทรัพยากรชีวภาพในประเทศไทย (โครงการ BRT) รายงานวิจัย, 2544.
- วินัย พงศ์ศรีเพียร. คุรุกับการเรียนการสอนประวัติศาสตร์ไทย. ใน “คู่มือจัดกิจกรรมการเรียนการสอน : ประวัติศาสตร์ไทยจะเรียนจะสอนกันอย่างไร”. กรมวิชาการ. กระทรวงศึกษาธิการ, 2543.
- วินิจ วีรยางกูร. การจัดการอุตสาหกรรมท่องเที่ยว. ภาควิชาบริหารธุรกิจ คณะเศรษฐศาสตร์และบริหารธุรกิจ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2533.
- ศรัญญา วรากุลวิทย์. ปฐมนิเทศอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว. พระนครศรีอยุธยา, สถาบันเทคโนโลยีราชมงคล วิทยาเขตพระนครศรีอยุธยาวาสูกี, 2546.
- สมบัติ กาญจนกิจ. นันทนาการและอุตสาหกรรมท่องเที่ยว. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2544.
- สายันต์ ไพรชาญจิตร์. โบราณคดีชุมชน. “การจัดการอดีตของชาวบ้านกับการพัฒนาชุมชน”. โครงการโบราณคดีชุมชน : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2546.
- แสงยม บุญพิพัฒน์. การประยุกต์ใช้กิจกรรมนันทนาการเพื่อการนำเที่ยว. ใน “หลักการนำเที่ยว” สถาบันราชภัฏเชียงใหม่, 2543.